

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

SZEMLE

KIADJA

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

---

13. évfolyam

1967

3. szám

A könyvtárak tájékoztatási munkájáról a Könyvtári Figyelőben az utóbbi öt-hat évben számos írást közöltünk. A cikkek, tanulmányok az általános, elvi kérdésekkel és részletproblémákkal egyaránt foglalkoztak. Ugy hisszük, - vagy legalábbis reméljük- hogy olvasóinknak tájékoztatást nyújtottunk a kérdés nemzetközi és hazai állásáról.

Mostani számunkban tud akarunk lépni a pusztán információ. Néhány olyan írást közlünk, amely új hazai körülmények között a magyar könyvtárak tájékoztatási feladatairól szól.

A probléma ilyen konkrét megfogalmazását az indokolja, hogy különböző bizottságokban, testületi fórumokon már hónapok óta viták és tárgyalások folynak " a népgazdaság átfogó információs rendszerének kialakításáról". Ezekben a bizottságokban, ezeken a fórumokon sok magvas gondolat hangzott el - és feltehetőleg született is- a könyvtári, dokumentációs munka szerepéről és jelentőségéről a tájékoztatás terén. Bizunk abban, hogy a Könyvtári Figyelő szerény publicitása a bizottságok és testületek hasznos munkáját támogatja azzal, hogy az ott elhangzott - és esetleg el nem hangzott- gondolatokat, problémákat eljuttatja az ugyancsak hozzáértő könyvtárosok, dokumentalisták szélesebb köreihez.

Az országos tájékoztatási rendszer kialakítása új feladatok elé állítja a könyvtárakat is. De ami talán még ennél is fontosabb, új lehetőségeket jelent a könyvtárak további fejlődésében.

A felszabadulás után - de különösen az elmúlt évtizedben - befektetett anyagi és szellemi energiák eddig is jelentkeztek könyvtárügyünk és tájékoztatásügyünk eredményeiben. Néha - talán mert túl közelről néztük - magunk sem láttuk az eredményeket: külföldi barátaink és kartársaink hívták fel ezekre figyelmünket. Most az új tájékoztatási rendszerből adódó igények (melyek talán csak lépésről-lépésre válnak konkrétakká) megszabják a szükséges - az eddiginél megbízhatóbb - léptéket a könyvtári és dokumentációs munka hiányosságainak vizsgálatához éppen úgy, mint az eredmények értékeléséhez.

Az eredményeket - talán úgy tűnik - túlságosan gyakran emlegetjük; nem a mértéktartás hiányából vagy valamilyen önelégültségből tesszük ezt. Azért hívjuk fel nyomtatékosan eredményeinkre a figyelmet, mert gyakran hallatszik mostanában olyan vélemény, mely szerint a könyvtáraknak el kell kezdeniük atájékoztatási munkát. Pedig az igazság az, hogy folytatniuk kell a tájékoztatás terén már előbb elkezdett munkájukat. Ezt a munkát egy új, most kiépülő országos rendszer részeként kell folytatniuk.

Meggyőződésünk, hogy a kialakítandó új tájékoztatási rendszerben a könyvtárak, a dokumentációs intézmények eddig elért eredményei jelentik a "belépőjegyet". Ez a jegy (előreváltott!) az első sorokba, fenntartott helyekre szól. Természetesen - az ilyen figyelmeztetés sohasem árt! - óvnunk kell mindenkit a jegyüzérektől: ne forduljunk hozzájuk se vétel, de még inkább ne eladás céljából.

A KÖNYVTÁRÜGY SZEREPE ÉS FEJLŐDÉSI TENDENCIÁI AZ ÚJ GAZDASÁGI MECHANIZMUSBAN

Csüry István

Az itt következő fejtegetések az információs tevékenység egy körülhatárolt területére, ill. az információs intézmények egy meghatározott csoportjára, a tudományos könyvtárak és dokumentációs szervek (1) működésére vonatkoznak s e tevékenységi ágat, ill. ezeket az intézményeket kizárólag a gazdasági mechanizmus reformjának viszonylatában teszik vizsgálat tárgyává. (A gazdasági tevékenységekről beszélve, természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül azok műszaki és tudományos feltételei, relációi. A fejtegetések tehát közvetve a műszaki és az alaptudományi kutatások információs bázisára is vonatkoztathatók.) Nincsenek azonban tekintettel az informatív tevékenység egyéb ágaira, köztük - éppen a gazdasági reformok elsőrendű feltételei közt szereplő - piackutatási, konjunkturális és szociológiai információra. De nem terjednek ki érdemben a könyvtárügy, dokumentáció, bibliográfia általános fejlődési tendenciáira sem, s ezek között is arra, hogyan válik a könyvtári, dokumentatív információ, általában a másodlagos közlés a tudományos kutatás modern viszonyai, az irodalmi áradatban való tájékozódás már-már lebirhatatlan nehézségek közt a szellemi munka feltételévé és alkatelemévé, elsőrendű társadalmi üggyé.

A fejtegetések szakmai érdekűek, tehát csak a megjelölt területek specialistáinak és felelős tényezőinek figyelmére tartanak számot. De rendkívül sürgős és fontos követelmény az is, hogy az információ problematikája szélesebb fórumon, az érdekelt gazdasági vezetők, műszaki és kereskedelmi szakemberek körében is megvilágításra és megvitatásra kerüljön.

(1) A rövidség kedvéért a továbbiakban gyakran csak "könyvtárakról" és "könyvtárügyről" beszélünk, de azokra az intézményekre is gondolunk, amelyeknek irodalomtörténeti tevékenységében nem a szűkebben értelmezett könyvtári, hanem a dokumentációs, informatív vagy bibliográfiai mozzanatokon van a hangsúly.

I. A TERMELŐ S ÁLTALÁBAN A GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉG SZOLGÁLATA

A következő években a népgazdaság területén bekövetkező változásokkal analóg természetű és (a szerényebb arányokhoz viszonyítva) hasonló jelentőségű változásokra kell felkészülnünk a könyvtárügy területén, illetőleg a könyvtárügy irányító tényezőinek és munkásainak ilyen változások előkészítésén és megvalósításán kell fáradozniuk. Nemcsak a "mechanizmus" síkján, vagyis abban az értelemben, hogy a könyvtári ágazat irányítási rendszerében, az egyes intézmények gazdálkodásában, hálóköri rendjében, bérpolitikájában, stb. közvetlenül vagy értelemszerűen adaptálva érvényesülniük kell a népgazdaság területén alkalmazandó rendszabályoknak, megoldásoknak. Hanem a könyvtárügy benső, sajátlagos fejlődésének síkján is, tehát abban az értelemben, hogy az új gazdasági mechanizmus áramlatához való csatlakozás, szemléletének és módszereinek átvétele lehetővé teszi alapjukban helyes, de eddig kellően meg nem valósított elvek és célok realizálását, meggyorsítja a könyvtárügy fejlődési tendenciáinak kibontakozását. Amint a szocialista népgazdaság alapvető célkitűzései nem változnak, hanem a reformok éppen ezeknek a célkitűzéseknek maradéktalan érvényesülését, gyorsabb megvalósulását szolgálják, ugyanúgy a könyvtárügyben is az adott, az ismert feladatok hatékony ellátása érdekében sürgetünk reformokat. Olyan reformokat azonban, amelyek a változatlan célokhoz vezető utak, módszerek tekintetében, s főleg mert a célokhoz és eszményekhez képest jelentős elmaradások, fogyatékoságok kiküszöbölésére irányulnak, önmagukban radikális természetűek.

Konkrétabbra fordítva a szót: a mérnöknek - ugyanúgy mint eddig - egy adott termelési feladat megoldását készen hozó, vagy ahhoz segítő információra, a kereskedelmi szakembernek a piacról szóló tájékoztatásra, adatokra lesz szüksége, s az üzemszervező, vagy a hatóságok irányító tisztjeit betöltő szakemberek érdeklődése is tematikailag, műfajilag azonos természetű információs anyagra irányul. Nyilvánvalóan nem új az információ gyorsaságának és megbízhatóságának követelménye sem, valamint az a követelmény, hogy az információ (mégpedig a minőség és a mindenkor konkrét célra irányultság szempontjából legmegfelelőbb információ) minimális időráfordítással jusson el igénylőjéhez, továbbá hogy az információ szolgáltatása igazodjék az igénylő munkamódszereihez és informatív szokásaihoz. De ha megkérdezzük, mennyiben tudtak könyvtáraink, dokumentációs szerveink ténylegesen eleget tenni e követelményeknek, s ha végiggondoljuk a gazdasági tevékenységeknek az új mechanizmus megvalósulása során előálló változásait, kialakuló új jellemvonásait, köztük a döntésekben való illeté-

kesség decentralizálását, a döntésekért való felelősség reális, szigorú alapokra helyezését, a piaci lehetőségek, irányzatok gyors változásaihoz való igazodás követelményét, a rentabilitás minden vonatkozásban megkívánt érvényesítését, de, leginkább az érdemi gazdasági és az informatív tevékenység szoros összefonódását, látnunk kell, hogy a könyvtári-informatív tevékenységek jelenlegi mechanizmusa nincs összhangban az irántuk támasztott és most ugrásszerűen növekvő társadalmi igényekkel.

Nem sajátosan hazai jelenség ez: világszerte súlyos gondot okoznak az információs válság cimszó alatt összefoglalt funkcionális zavarok. Alapvonása a mai tudományos-szakirodalmi információs rendszernek az, hogy óriási voluménű irodalom feltárására alkalmas, ugyanakkor azonban nem tud megbirkózni az idő problémájával, a szükségletekhez való értő viszonyulás, finom alkalmazkodás követelményével. Mindezt (s az itt nem részletezhető egyéb alapproblémákat) felismerve, nemcsak az információs szakma teoretikusai sürgetnek jelentős reformokat, hanem hovatovább a gyakorlat is igazodik e felismerésekhez és a tudományos közlés egészét átható fundamentális átalakulás körvonalai bontakoznak ki. Bár itt a fejlődési folyamatnak aránylag szűk periódusára, s azon belül is azokra a problémákra irányítjuk a figyelmünket, amelyek egy más síkon (ti. a gazdasági életben) lejátszódó korszakváltás csomópontja körül sűrűsödnek, ebben a nagyobb perspektívában kell látnunk a közvetlen teendőket, s a gazdasági mechanizmus reformjára úgy is tekintenünk, mint amely a maga szükségleteivel és inspirációival meggyorsítja a könyvtárügyi reformok érlelődését.

Az így felfogott reformfeladatokat, illetőleg a könyvtári, informatív tevékenységnek a megújuló gazdasági gépezet szolgálatára való alkalmassá tételét főleg a következőkben látjuk:

Abban a gazdasági mechanizmusban, amelyben a piac alakulása s annak közvetítésével egyfelől a termelési tényezők, másfelől a társadalmi szükségletek fejlődése, változása alapvető mértékben határozza meg a termelőegységek konkrét feladatait, s mind a gazdasági döntések, mind a technológiai megoldások mozgékonyan igazodnak ezekhez az objektív gazdasági-műszaki-szociológiai tényezőkhez és változó saikhoz, általában megnő (míg a központi irányítás meghatározó szerepének primátusa vagy kizárólagossága esetén többé-kevésbé alárendelt) az információ jelentősége. A gazdasági tevékenységeknek ebben a decentralizált, s az élet sokrétűségével, folytonos változásaival eleven kapcsolatban megvalósuló rendszerében az információ elveszti erőben szolgáltatás-jellegét s az érdemi tevékenységeknek nem csupán feltételévé, hanem integráns részévé válik. Ha erre az összefonódásra rámutatunk, minden további érvelés nélkül maximális hangsúllyal juttatjuk kifejezésre az információ jelentőségét.

(Külön kifejtésre maga az alapjelenség érdemes, tehát a produktív és az informatív szellemi munka összefonódása. Ez azonban egyrészt önálló és bővebb tanulmányozást igénylő feladat, másrészt - mint praktikus és logikai követelmény - egyértelműen kiviláglik a Reform közvetlen gazdasági vonatkozású irodalmából.)

Hasonlóan radikális fogalmazásban jellemzendő az információ gyorsaságának igénye és tárgyi meghatározottsága, időszerű, konkrét szükségletekhez kötöttsége. Mivel az információ késése hibás gazdasági döntéseket eredményez, ill. elodázza vagy lehetetlenné teszi a döntéseket, nem elegendő a gyorsaság szükségét hangsúlyoznunk, hanem mint sine qua non fogalmi jegyet kell beépítenünk a gazdasági információ meghatározásába.

És ha az igényekből - legalább főbb vonásokban - kielégítésük módozataira, eszközeire is következtetni próbálunk, mindennek előtt az arányok jelentős megváltoztatását kell sürgetnünk a könyvtári és dokumentációs tájékoztatás ágazatai közt az ún. "visszakereső tájékoztatás" javára és a dokumentációs intézmények kezdeményezésére végzett, ún. "aktív" tájékoztatás egyes típusai, különösen a referálólapok és bizonyos publikált bibliográfiatípusok rovására. Ezek (különösen ha külföldi irodalomra vonatkoznak, lényegileg megismételve a nagy nemzetközi orgánumok által nyújtott tájékoztatást) olyan fáziskéséssel jelennek meg, hogy a fent javasolt meghatározás értelmében elvesztik gazdasági információ jellegüket. És mert nem a konkrét gazdasági szükséglet, hanem előre rögzített általános szerkesztési elvek határozzák meg ez orgánumok tartalmát, nem, vagy csak esetlegesen alkalmasak a termelő tevékenység során kiszámíthatatlanul felvetődő, időbelileg és tárgyilag meghatározott, mással nem helyettesíthető információ nyújtására.

Kisebb mértékben vonatkozik ez még a témadokumentációra is, holott annak keretében a dokumentációs intézmény a rendelő fél által tárgyi és egyéb szempontok szerint pontosan meghatározott információt teljesít. De mert végső soron csak az igénylő, felhasználó gazdasági szakember (vagy - ami elvileg ugyanaz - annak információszerzésre delegált munkatársa) képes elbírálni, hogy pertinens-e, az elvárást, a rögzített szempontokat kielégíti-e az információ - szükségképpen a témadokumentáció is hoz felszínre kisebb-nagyobb százaléknyi teljességgel haszontalan informatív anyagot, növelve az alkotó szellemi munkásra zuduló információs áradatot, amely ellen - érhetően - úgy védekeznek, hogy elzárkózik a terhermentesítését célzó, de végső soron megterhelését fokozó informatív szolgáltatások elől és rövidebb utat keres az informálódásra, még ha ez a rövidebb út kevésbé is hatékony.

Mind ez természetesen nem vonatkozik a nemzetközi kapacitású orgánumokra, sem pedig azokra a hazai dokumentációs, bibliográfiai és könyvtári vállalkozásokra, amelyek primér jelleggel tárják fel az irodalmat (pl. a magyar irodalmi termést, vagy egy könyvtárban meglévő irodalmi bázist), és így a visszakereső tájékoztatás forrásaiul szolgálnak. A visszakereső tájékoztatás pedig minimális fáziskéséssel dolgozik, hisz részben az irodalomból, a dokumentumokból, részben azok legfürgébb - az ún. "aktív" dokumentációs szolgáltatásokhoz is előfeltételül szolgáló - nyilvántartásaiból merít, s a szükséges információnak nem kell megvárnia a szükségtelennel együtt egy hosszadalmas szerkesztési, nyomdai átfutás processzusát. Az információtárolás és visszakeresés elektronikus gépesítésének perspektívái is ebben az irányban jelölik meg az információ korszerűsítésének utját. És mert a könyvtár vagy más önálló információs szerv visszakereső tájékoztatást végző munkatársa maximális mértékben együtt dolgozhat az információt igénylő féllel, a szükségtelen informatív anyag áradása a minimumra redukálható.

Az időtényező (az azonnali, sőt preventív információ szüksége) és a tárgyi meghatározottság, a konkrét, egyedi, változó szükségletekhez kötöttség ellentmondó követelmények elé állítja a könyvtári gyűjtést. Egyrészt mozgékonyan kell követni a gyűjtés (tehát pl. a járatott periodikumok kiválasztása, a legfrissebb, legmegbízhatóbb gazdaságstatisztikai adatokat szolgáltató orgánumok felkutatása, az információt a publikált irodalomban való leszüremlése előtt, in statu nascendi közlő kutatási jelentések és hasonló típusú félig publikált vagy publiká-

latlan dokumentumok megszerzése által) a gazdasági (vagy annak alapjául szolgáló tudományos, műszaki) tevékenységek jól definiált, konkrét és időszerű szükségleteit. Másrészt – éppen a szükségletek változékonysága és rendkívül széles tematikai mezőn mozgó variációs lehetősége miatt – maximális mértékben fel kell készülni az eleve kiszámíthatatlan, de sürgető és imperatív módon jelentkező szükségletek kielégítésére.

Az első követelmény a gyűjtést a szükségletek függvényévé teszi s a rendszerességgel szemben az alkalmazkodást – végső soron az esetlegességet teszi a könyvtári állományok gyarapításának vezérelvévé. A második – épp ellenkezőleg – a gyűjtés rendszerességét és hézagtalanságát, a potenciális szükségletekre való maximális felkészülést, előre lerögzítet elveken, szempontokon alapuló autonómiáját tételezi fel.

Az aktuális és a potenciális gyűjtésnek ez az egyébként nem antagonisztikusan ellentétes követelménye mindig is érvényesült, amióta a könyvtárosok tudatosan végzik gyűjteményépítő munkájukat, de az új gazdasági mechanizmus viszonylatában különösen kiélesedik. Az ellentétek összeegyeztethetősége egyrészt azon alapszik, hogy az aktuális szükségletekhez igazodva végül is többé-kevésbé megközelíthető a gyűjtemény elméletileg előre megrajzolt ideálképe, másrészt azon, hogy a helyesen meghatározott gyűjtési elvek a távoli és közeli potenciális szükségletek mellett, vagy azokat megelőzően az egyedileg ismert időszerű szükségletekre is tekintettel vannak. Mindkét követelmény a gyűjtött tárgykör mélységű ismeretét kívánja meg a könyvtárostól s a szolgáltató tevékenységi ággal való intenzív kontaktust tesz szükségessé, első- és szellemileg legmagasabbrendű feladattá avatva a gyűjteményfejlesztést.

De bármilyen lényeges is mindez a tervezés, mint a megoldás elsőrendű feltételét, a gyűjtés pénzügyi megalapozását kell megjelölnünk és hangsúlyoznunk. Mégpedig nem a megszokott könyvtárközpontu operatív fogalmazásban, (hogy ti. ami van, nem elég, a gyűjtés elmarad a szükségletek mögött, tehát növelni kell a dotációt), hanem a szükséglet oldaláról. Meghatározandó, hogy valamely gazdasági tevékenység milyen körre kiterjedő és milyen mélységig hatoló informatív megalapozást igényel és ennek alapján megtervezni a gyűjtés körét, mélységét, lehető exaktsággal a számszerűségeket, tehát a költségeket is kiszámítva. Megtörténhet, hogy a megfelelő pénzügyi fedezet nem áll rendelkezésre. Ebben az esetben nem elég az informatív rendszer szegényességéről beszélnünk, hanem az érdemi gazdasági tevékenység megalapozatlanságára kell rámutatnunk, sürgetve annak teljes összefüggésében való átgondolását, megszilárdítását és mint organikus alkatrésznek, az információnak megfelelő szintre hozását.

A tényleges és potenciális szükségleteknek való megfelelés követelménye nemcsak a gyűjtés, hanem a tájékoztatás síkján is fellép. Amit előbb az aktív és a visszakereső tájékoztatás viszonyának átrendeződéséről mondtunk, részben ezzel függ össze. A kifejtettekhez e vonatkozásban még azt kell hozzátennünk, hogy bizonyos eltolódás megy végbe az informatív tevékenység vonalán: módosul egymáshoz képest az információt szolgáltató és felhasználó fél feladatköre, illetékessége. Ebben a változó viszonyban a könyvtárnak vagy más információs szervnek inkább az lesz a kötelessége, hogy megteremtse a visszakereső tájékoztatás feltételeit, forrásait, beleértve természetesen nemcsak a dokumentumok gyűjteményét és katalógusait, hanem az irodalom bibliográfiai és egyéb nyilvántartásait, egész a lyukkártya vagy az elektronikus technikával tárolt információgyűjteményekig.

Az információhordozó közvetlen tanulmányozása, tartalmi feltárása, kivonatolása, referálása, szemlélése, vagy más módon történő tartalmi tolmácsolása viszont inkább a felhasználó oldalára tolódik át, az érdemi gazdasági tevékenység (az alkotó szellemi munka) munkamegosztásán belül elhelyezkedő informá-

ciós specialista feladatoként. Az inkább-inkább az elhatárolás tendenciaszerűségét hangsúlyozza. A mélyebb elemzés e munkamegosztásbeli átrendeződés mellett azt is megmutatja, hogy a szűkebb értelemben vett könyvtári, informatív tevékenység felveszi az érdemi tevékenység, az alkotó szellemi munka bizonyos jegyeit, az érdemi tevékenység viszont telitődik informatív elemekkel.

Az a követelmény, hogy az információs rendszer mind az aktuális, mind a potenciális szükségletek kielégítésére maximális mértékben alkalmas legyen, hogy a tárolt óriási mennyiségű információból igen gyorsan és a legváltozatosabb szempontoknak eleget téve tudja kiválasztani az éppen szükségeset, a hagyományos könyvtári, dokumentációs módszerekkel nehezen, tökéletlenül elégíthető ki, sőt itt-ott már egyáltalán nem. Megérett az idő a jellemzett ellentmondó szükségletek kielégítésére alkalmas modern adattároló és visszakereső technika, különösképpen az elektronikus számítógép könyvtári hasznosítására. Ez viszont olyan mértékű pénzügyi, műszaki, személyzeti és képzési feltételek előteremtését kívánja meg, ami a könyvtárügy jelenlegi viszonylag szerény gazdasági ellátottságához képest igen jelentős fejlesztést tesz szükségessé.

Közvetlen, nyers ténybeli információ és adatközlés contra irodalmi információ. Az "Információs rendszer kialakítására illetve továbbfejlesztésére" vonatkozó "Irányelvek (2) nem emelik ki külön a könyvtárak és dokumentációs intézetek szerepét, jelentőségét a tájékoztatási rendszerben. Első pillantásra ez szükségtelennek is látszik, hiszen a piaci, véleménykutatási, terv- és egyéb tartalmi természetű vagy adatszerű gazdasági információ sokkal közvetlenebbül, nagyobb volumenben és nagyobb gyakorisággal segíti a gazdasági döntéseket, mint a tükrözött jelenségekhez képest mind dig fáziskéséssel jelentkező irodalom, vagy éppen az irodalomról szóló szekundér közlés. Emellett az információnak éppen ezek közül az ágazatai közül egyeseket még most kell megszervezni, létrehozni, másokat pedig - korábbi, többé-kevésbé elhanyagolt állapotukhoz képest - lényegesen továbbfejlesztetni.

A könyvtári és dokumentációs intézmények ezzel szemben kialakult keretekkel, fejlett munkamódszerekkel, szakképzett személyi apparátussal rendelkeznek s nehézségeik inkább csak a fejlődés mennyiségi természetű nehézségei, amelyekben nem nagy személyi és pénzügyi ráfordítással aránylag könnyen lehet segíteni. Ha azonban alaposabban átgondoljuk a kérdést, kiviláglik, hogy elvileg is, gyakorlatilag is helyes dolog a könyvtári-dokumentációs terület az információs rendszer lényegi ágazatai közé sorolni, s fejlesztésére elegendő pénzügyi és egyéb támogatást fordítva, lehetővé tenni, hogy optimálisan be is töltsse hivatását ebben a rendszerben. Főbb indokai e tételnek a következők:

a/ A gazdasági döntéseket csak bizonyos százalékban lehet a közvetlen, nyers, adatszerű információkra alapozni. Ez információk megbízhatósága, általánosíthatósága jórészt csak az irodalom alapján ellenőrizhető. Csak rendszeres, vagy éppen tudományos igényű feldolgozás, az adatokat értékelő, a jelenségek okait, következményeit nyomozó, összefüggéseit kimutató közlemények, dolgozatok - tehát az irodalom - alapján lehetséges nagyobb szabású koncepciókat kialakítani, az ötletszerűség és a tévedések veszélyeit a minimumra redukálni. Nyilvánvaló tehát, hogy az információnak ez a két típusa (közvetlen, gyors, adatszerű információ és az irodalmi formában feldolgozott, kiértékelt, rendszerezett információ) csak együttesen teszi lehetővé a hatékony tájékozódást.

(2) Hety, év, nyomda megjelölése nélkül kiadott, közkézen forgó sokszorosított füzet.

b/ A közvetlen tárgyi és adatszerü információ egy jelentős része nem szóban, telefonon, telexen, levélben, vagy más hasonló formában jut el a felhasználóhoz, hanem könyvtári gyűjtés, vagy dokumentációs feltárás tárgyát képező dokumentumban ölt testet. (Publikált formában nyilvánosan terjesztett piac- és konjunkturakutatási orgánumok, a gazdasági életről tájékoztató különböző periodikumok, sokszorosított és kéziratot uti, kutatási és egyéb jelentések, stb.) E dokumentumfeleségek közül egyesek közvetlenül a könyvtárakhoz futnak be, sőt olyanok is vannak köztük szép számmal, amelyeket megszerezni is csak a könyvtárak képesek csere- és egyéb nemzetközi kapcsolataik révén. Emellett egy része azoknak a dokumentumoknak, amelyek közvetlenül a felhasználóhoz érkeznek, olyan természetü, hogy hasznossága nem szűnik meg a beérkezéskor történő felhasználással, vagy éppen nem is a beérkezéskor, hanem jóval később kerül sor felhasználásra. Az ilyen típusú dokumentumokat, célszerű - akár vállalati, akár más keretben működő - könyvtárnak, dokumentációs szervnek átadni tárolás és visszakeresésre való alkalmassá tétel céljából. Felmerülhet továbbá bizonyos típusú információ anyagoknak szélesebb kör számára történő hozzáférhetővé tételének szükségessége. Ilyen esetben is szükségessé válik könyvtárak vagy dokumentációs szervek bevonása.

c/ Az új gazdasági mechanizmus reformja során nem elegendő a közvetlen gazdasági természetü tevékenységi ágakra s ezek információs szükségleteire gondolnunk. A műszaki és az alaptudományos kutatások együttműködése és egyáltalán eredményes előrehaladása nélkül béna és tehetetlen lenne akár a legtekélyesebb gazdasági irányító gépezet is. Márpedig a műszaki és az alaptudományos kutatások eminens feltétele - ugy mint eddig - a megfelelő könyvtári bázis és információs szolgálat.

A könyvtári gyűjtés tárgyi, műfaji megoszlása, súlypontozása terén is egész sereg változásra kell felkészülnünk. E változások azonban sokkal összetettebbek és sokkal inkább a részletekbe menők annál, semhogy a problémakör egészének tanulmányozása keretében érdemük szerint elég tüzetesen számbavehetőek volnának. Legtöbbit nyilván a közgazdasági irodalom gyűjtése terén kell javítani és változtatni, különösen ami a piac és a konjunktúra jelenségeit tükröző, adatszerüen feltáró irodalmat illeti, de említést érdemel a gazdaságföldrajz, a bankügy és a kereskedelem tárgykörének növekvő fontossága is. Az egyéb tudományágak közül a szociológia s azon belül is a vélemény- és szokáskutatás, valamint a gazdaságsszociológia számíthat erősen növekvő érdeklődésre. Végül, termékeink felvevőpiacának kiterjesztését előmozdítandó, törekedni kell a közgazdasági gyűjtés földrajzi kiterjesztésére, szakítva azzal a - más szakterületeken továbbra is indokolt - gyakorlattal, amely a kevésbé jelentős országok irodalmát figyelmen kívül hagyja.

II.

GAZDASÁGI MECHANIZMUS - KÖNYVTÁRÜGYI MECHANIZMUS

Hogy a könyvtári, dokumentációs intézményeknek a gazdasági változásokkal összhangban kell alakulniok, fejlődniök, magától értetődően következik az előbb vázolt szükségletekből, amelyek meghatározzák ill. módosítják az informatív tevékenység tartalmait, módszereit, formáit. Olyan információs rendszer körvonalai rajzolódnak ki előttünk, amelynek mind szervezete, mind funkciói mozgékonyan igazodnak a primér tevékenységekhez, s amely a leghatékonyabb

megoldásokat alkalmazva lehet csak képes megfelelni hivatásának. E "leghatékonyabb" megoldások konkrét összetevői ugyancsak egyszerű logikai és praktikus következményként folynak az új gazdasági mechanizmus alapvonásaiból, és törvényszerűségeiből.

Nincs egyetlen intézmény vagy tevékenységi ág, amely kivonhatná magát a gazdasági élet összefüggéseiből, különösen, ha - mint a könyvtárügy - maga is gazdasági feltételeken alapszik, vagy gazdasági eredményeket is hoz. Ellenkező esetben vagy népgazdasági szinten állának elő kisebb-nagyobb zökkenők (esetleg módosulások, torzulások a gazdaságpolitikai célkitűzésekhez képest), vagy a nem alkalmazkodó ágazaton belül jelentkeznének funkcionális zavarok. Az az ágazat viszont, amely egyrészt mozgékonyan alkalmazkodik a gazdasági mechanizmus változásaihoz, másrészt saját viszonyaira adaptálva fel tudja használni a reformtörekvések elméleti és gyakorlati vívmányait, a fejlődés fő sodrának energiáival hatványozhatja meg saját erőforrásait.

Mielőtt ennek főbb lehetőségeit a magunk területén megvizsgáljuk, az összefüggések mellett gondolnunk kell arra is, ami az információs tevékenységet elválasztja és megkülönbözteti a gazdasági tevékenységektől, s ami miatt a könyvtári és dokumentációs hálózatban nem lehet mindenestől és áttételek nélkül alkalmazni a gazdasági megoldásokat. Gondolatmenetünk összefüggésben főleg azt kell itt hangsúlyoznunk, hogy a könyvtári és dokumentációs intézmények nem rendezkedhetnek be arra, hogy kizárólagosan szolgálataik realizálása útján szerzett gazdasági eszközökből tartásuk fenn magukat. (Még olyan mértékben sem törekedhetnek erre, mint a színházak vagy a muzeumok.) Azért van ez így, mert a könyvtár az emberiség tárgyiasult memóriájaként működik, s e minőségében a könyv elveszti áru természetét s a könyveknek, dokumentumoknak az információs folyamatba bekapcsolt együttese illetőleg az intézmény, amely a folyamatot lebonyolítja (könyvtár, dokumentáció) ugyanabban a relációban helyezkedik el a gazdasági alaphoz képest, mint a termelőerőként fellépő tudomány. Nemcsak a történelem során felhalmozott, osztársadalmi erőfeszítéssel fenntartott gyűjteményekre áll ez, amelyeknek információkincsét áruként lehetetlen volna megvásárolni, viszont bárki ingyen merithet belőlük. Áll a könyvtári munka olyan folyamatos termékeire is (mint amilyenek pl. a bibliográfiák), amelyek egy része ugyan közönséges, hasznot hozó áruként szerepel a piacon, bizonyos típusait azonban részben vagy egészben állami vagy egyéb szubvenció felhasználásával állítják elő. Egyes bibliográfiaféleségek (pl. bizonyos népművelési, propagandisztikus vagy testületi bibliográfiák) rentabilitására törekedni merő értelmetlenség volna. Ami persze a

legkevésbé sem jelenti azt, hogy ne kellene a könyvtári munka gazdasági összefüggésaira törekedni. Az előtt az egyáltalán nem egyszerű feladat előtt állunk tehát, hogy tudatosan és tervszerűen ágyazzuk be a megismerő-ismeretközlő tevékenységnek ezt a körét gazdasági összefüggéseibe és ugyanakkor elejét vegyük gazdasági rendszabályok inadekvát alkalmazásának.

Ezt szem előtt tartva igyekszünk megjelölni az új gazdasági mechanizmusnak azokat az összetevőit, amelyek a könyvtári területen is megvalósulnak, ill. amelyek megvalósulását célszerű előmozdítanunk. Igyekszünk továbbá megkeresni megvalósításuk sajátos könyvtári lehetőségeit.

Centralizáció - decentralizáció

Az 1956-os könyvtári törvény elvileg helyesen osztja meg és egyezteteti össze az országos irányítás és a helyi vezetés hatáskörét, feladatait, felelősségét. Ugyanezt mondhatjuk a funkciók és illetékességek megosztására a hálózatokon belül. A decentralizálás folyamata 1956 óta az Alaptörvényhez képest is több vonatkozásban előrehaladt. (Könyvtárközi együttműködési bizottságok létrehozása a megyékben, községi könyvtárak tanácsai kezelésbe adása, hálózati alközpontok létrehozása nagyobb hálózatokban, stb.) Könyvtárügyünk országos szakfelügyeleti szerve (Művelődésügyi Minisztérium) már jóval az új gazdasági mechanizmus koncepciójának megérlelődése előtt céltudatosan alkalmazta a tervezés lépcsőzetességének elvét, kereste az öngazgatás hatékony formáit, önálló, kezdeményező szellemű munkára ösztönözte a hálózatok, intézmények vezetőit.

Éppen ezért - a gazdasági szervezettől némileg eltérően - e viszonylatban nem annyira új tencenciák kibontakoztatása a feladat, hanem régebbi, nem egyszer jogi erejű irányelvek következetes és fokozott megvalósítása. Csakhogy ez - véleményünk szerint - nem jámbor igyekezeten mulik, hanem a joggyakorlat és a szervezeti formák céltudatos továbbfejlesztésén, s ott, ahol hasadás állt elő a funkciók elképzelt vagy jogilag előírt ("formális") és tényleges, ("informális") gyakorlása közt, akár radikális rendszabályokon. Főleg két lehetőséget szeretnének e vonatkozásban kiemelni:

1. a szakfelügyelet (szakirányítás) szerveinek felruházását s teljes és tényleges felügyelet (irányítás) eszközeivel, hatáskörével, valamint

2. a hálózati és intézményi önállóságot károsan korlátozó, a modern információügy fejlődéstendenciái ellenében ható tényezők, köztük egyes jogi előírások módosítását.

Az az ellentmondás, amely a könyvtárügyi "szakfelügyelet" és a közvetlenül irányító, fenntartó "felügyelet" merev szétválasztása folytán egyfelől a formailag példászerű irányítási mechanizmus és az irányítás szivós, céltudatos törekvései, másfelől e törekvések elégtelen megvalósulása, sőt számos ponton a formai elemként viselkedő mechanizmus felszine alatt, velük ellentétes tendenciák előnyomulása közt kezdettől fogva fennáll, sőt fokozódik, véleményünk szerint nem maradhat fenn az új gazdasági mechanizmus viszonyai közt. Ez a bifurkálás bizonyos mértékben indokolt, ha tekintetbe vesszük a könyvtár és az információ kétirányú relációját - ti. a közvetlenül szolgálandó tevékenységi ághoz (üzemhez, intézményhez) és egy egységes könyvtári, információs rendszerhez való tartozását. Nem indokolt azonban, hogy csak a közvetlen fenntartó rendelkezék az irányítás gazdasági és jogi eszközeivel, az egységek rendszerként való működtetésére hivatott országos szerv (vagy hálózati központ) pedig jóformán csak a meggyőzés különféle formái útján vagy igen korlátozott törvényes felhatalmazásra hivatkozva próbálhasson érvényt szerezni törekvéseinek. A sokféle negatívum közül, amit a központi irányítás "eszköztelensége" eredményez, elég a nagy könyvtári beruházások tárcaközi, vagy közigazgatási egységenkénti viszonylatban egyenlőtlen, nem egyszer ötletszerű megvalósulására s a személyzeti ellátottság aránytalanságaira hivatkoznunk.

Mint a népgazdaság területén, itt is összefüggésében kell látnunk az egységek önállóságának s a központi irányítás hatékonyságának fokozását. Ez utóbbi azt kívánja, hogy a szakirányítás országos hatósága felruháztassék az irányítás hatékonyságának határozott jogi biztosítékaival, s még inkább gazdasági eszközeivel. Olyasféle lehetőségeket kellene biztosítani e hatóság számára, mint amilyenekkel a MTA rendelkezik a tudományos kutatás viszonylatában, vagy - külföldi példával élve - szakterületünkön a francia Könyvtári Igazgatóság. Az a körülmény, hogy egy ilyen típusú hatóság jelentős központi beruházási és költségvetési keretekkel és személyzeti álmánnyal rendelkezik, amiből belátása szerint juttat a ráutaltnak vagy érdeemesnek, lehetővé teszi a közigazgatási, hatásköri korlátokat nem ismerő országos könyvtárpolitika folytatását, a könyvtári munka támogató, irányító és ellenőrző befolyásolását a különböző hatóságok és autonóm szervek várfalain belül, s az atomizálódás, az államon belüli államok képződése ellen hat.

Ugyanakkor a meghatározott céllal és feltételekkel juttatott központi keretek szerencsésen egészítik ki a helyi erőforrásokat, és nem szüntetik meg, sem nem csökkentik a fenntartó szervek kötelezettségeit könyvtáraik fenntartása és fejlesztése tekintetében s nem korlátozzák jogukat, hanem éppenséggel előmozdítják információs szükségleteik kielégítését. Ugyanez áll a hálózati központok

és a hálózati tagkönyvtarak viszonyára. Ha lehetővé válik, hogy a nem fiókrendszerű hálózatok (pl. az egyetemi, megyei, járásiak központjai) is hozzájárulhassanak saját kereteikből a tagkönyvtárak fenntartásához, a ma még nem kis részben formális hálózati tevékenységük hatékonysága megsokszorozódnék. Pl. ha az egyetemi tanszéki könyvtárak a hálózati központ státusából kapnák kezelőszemélyzetüket, a jelenlegi többé-kevésbé rendetlen, dilettáns kezelésmód helyett rendszeres és színvonalas könyvtárosi munkát lehetne bennük megvalósítani s nem lenne többé szükség az ún. módszertani irányításra, amit a központi könyvtárak jelenleg a nagy időráfordításhoz képest elenyésző eredménnyel folytatnak.

Talán nem is szükséges hangsúlyoznunk, hogy a központi vonalnak ez a megerősítése nem csorbitja, hanem erősíti a tanszék könyvtári szuverénitását: érdemi, tartalmi tekintetben továbbra is a tanszékvezetés irányítja a munkát (pl. kiválasztja a beszerzendő műveket, meghatározza a használat rendjét), a szakszerűen, fegyelmezetten dolgozó könyvtáros pedig eredményesebben valósítja meg a tanszékvezetés instrukcióit.

Ami az előbb a könyvtárügyi mechanizmus elvileg, formailag helyes rendszeréről és a központi irányítás jogi, gazdasági eszközökét nélkülöző, ellentmondásos helyzetéről előadtunk, a legkevésbé sem jelenti azt, hogy az egységek önállóságának, a helyi kezdeményezés kibontakozásának s a sokoldalú intézményközi kooperáció mozgékony megvalósulásának (amely - akár a gazdasági életben a közvetlen árukapcsolatok - alapvető funkcionális követelmény) pedig semmi sem áll útjában. Annak ellenére, hogy a betöltendő funkció s a belőle következő konkrét feladatok tudatos teljesítése az ellátandó társadalmi réteg, az irodalommal, információval szolgáló tevékenységi ág sajátos viszonyainak, szükségleteinek mélyreható ismeretét s a hozzájuk való mozgékony alkalmazkodást (tehát a gondolkodás és cselekvés önállóságát) tételezi fel, s annak ellenére, hogy a kooperáció, a feladatok megosztása és koordinálása - a modern könyvtárügy ez elsőrendű létfeltétele és funkcionális elve - ismét csak a relatíve független egységek sokoldalú és közvetlen kapcsolata útján valósul meg, és hogy mindez hazánkban is a hivatalos könyvtárpolitikai irányelvek gerincét alkotja, jelenlegi mechanizmusunk több vonatkozásban is ellene szegül mind a működés önállóságának, mind az együttműködés mozgékonyságának. A negatív tényezők következő fő típusaira kell e vonatkozásban felhívni a figyelmet:

1. A felügyeleti szervek által megkívánt adminisztratív tevékenység nagy terjedelme. A különböző éves, többéves és egyéb tervek, jelentések, alkalmi és rendszeres adatszolgáltatások valamint az ellenőrző vizs-

gálatok gyakorisága, terjedelme és igényessége olyan mértékű megterhelést ró a könyvtárakra, ami egyáltalán nincs arányban sem az effektív munkára fordítható idővel, sem e tervek, jelentések és ellenőrzések valóságos hasznával, szűkségével. Amellett, hogy a túltengő adminisztráció a könyvtárak vezetőit elvonja érdemi feladataiktól, gátolja az ellátandó területen jelentkező igények felismerését s az ezek által meghatározott valóságos feladatok, megoldások helyett olyan feladatoknak vagy megoldásoknak kedvez, amelyeknek inkább csak az az értelmük, hogy ki lehet velük érdemelni a felettesek elismerését. Mindez annak ellenére is fennáll, hogy néhány év óta az országos szakfelügyelet bizonyos ésszerű szempontokat alkalmaz a beszámoltatásban.

2. Funkcionális megkötöttségek. Külön tanulmányozást érdemelne, melyek azok a jogok, hatáskörök és illetékességek, amelyek valamely felettes szerv kezében vannak, de amelyeket ésszerűbb volna a könyvtáraknak, vagy bizonyos típusú könyvtáraknak átadni.

Ezek közül már itt ki kell emelnünk a törlés jogkörét. Az a gazdaságtudományi, kulturális és könyvtárökonómiai szempontból egyaránt helytelen hivatásos szemlélet, amely a könyvet a butoroktól, gépi felszereléstől, vagy - mondjuk - az intézményt diszitó műtárgyaktól semmiben sem különböző leltári tárgynak minősíti, nehézkes és inadekvát vagyonynyilvántartási adminisztrációval terheli a könyvtári munkát. Az ebből adódó kisebb technikai és jogi problémákra (leltári és kölcsönzési nyilvántartás racionalizálása, a megengedett "porlás" mennyiségének meghatározása, stb.) nem kell kitérnünk. Az új gazdasági mechanizmus összefüggésében kell azonban szóvá tennünk, hogy a könyvleltári törlések engedélyezése jelenleg főhatósági szinten történik, ami egyrészt merőben formálissá teszi ezt az aktust, másrészt mind a főhatóságra, mind az engedélyt kérő könyvtárra hallatlan munkamegterhelést ró. Elvi jelentőségű a probléma abból a szempontból is, hogy (az archivális gyűjteményektől eltekintve) az állomány rendszeres selejtezése, apasztása - a gyűjtés állandó korrekciójaként - a modern tudományos könyvtári munkának is szerves alkatelemévé vált. A törlések engedélyezését tehát elsősorban a normális munkamenet, az önálló gyűjtőtevékenység biztosítása érdekében kellene a jelenleginél célszerűbben rendezni.

3. A könyvtárközi együttműködés korlátai. Legfőbb negatívum e vonatkozásban a kényszerű vagy szándékos elszigetelődés a különböző hatóságokhoz tartozó könyvtárak közt. Ezt a káros jelenséget általános érvényű igazgatási és pénzügyi előírások is erősítik. A speciális könyvtárügyi jogszabályok sem mindenben segítik a kooperációt.

Igy a könyvtárközi kölcsönzés érvényben lévő hierarchikus és területi szabályozása (bár a gyakorlat mindinkább áttör az előírásokon) - párosul-

va közismert gyakorlati nehézségekkel - meglehetősen vontatottá teszi e szolgáltatási ág működését.

Sok még a kívánni való a hálózatokon belüli kooperáció terén is. Pl. miközben az egyetemi hálózatok tagkönyvtárainak többsége példás önfegyelmel mond le a párhuzamos beszerzésekről, egyes tanszékek teljesen ésszerűtlenül, sőt kihívó módon vonják ki magukat a számukra is csak előnyöket kínáló kooperáció elemi kívánalmai alól. Megtehetik, mert sem ebben a vonatkozásban, sem általában nem találtuk még meg azokat a gazdasági rendszabályokat, amelyek a könyvtárak irányítóit, fenntartóit s magukat a könyvtárosokat is érdekeltté tehetnék az együttműködés fokozásában, sem pedig a jogi eszközöket az autarchiás törekvések leszerelésére.

Legalább részben gazdasági természetű összetevőkre lehet visszavezetni a bibliográfiák készítése terén uralkodó szertelen önállóságot, amelyet hosszú évek erőfeszítései során sem sikerült a valóságos feladatok objektív felismerésén és egy országos tervhez való igazodáson alapuló önállóság magasabb szintjére emelni.

Isméltésekbe kellene bocsátkoznunk, ha a negatív képhez a pozitívát is hozzá akarnánk fűzni. Nyilvánvaló, hogy az adminisztratív copf annak lenyegésével, a cselekvésbeli erőtlenség jogi, gazdasági megerősítéssel orvoslandó s a formális megoldásokat tényleges megoldá sokkal kell felcserélni. Ezek azonban a centralizáció-decentralizáció terén jelentkező problémák megoldásának csak általános lehetőségei. Konkrét összetevőik megkeresése külön tanulmányozást igényel.

Gazdaságosság, rentabilitás és szükségletre emelés a könyvtári munkában

Semmi sem lenne könnyebb, mint gazdasági életünk ide vágó jelenségeinek - a termelékenység, önköltség elégtelen alakulásának, a termelés és a fogyasztás közti viszony megzavarodásának vagy a reális árukapcsolatok hiányának - könyvtári megfelelőit kimutatni. Sokan emlékeznek egy régebbi OKDT referátumra, amely azzal a tanulsággal végződött, hogy nem lehet közös tervezési mutatókat alkalmazni a hazai nagy tudományos könyvtárak fenntartására: oly kiáltó a különbség ellátottságuk és teljesítményeik közt. Vagy egy másik referátumra, amely az évi jelentések adatai alapján táblázatban mutatta ki, melyik könyvtárnak mennyibe kerül egy könyv feldolgozása vagy olvasói használata. Itt is olyan szintkülönbségek hökkentették meg az olvasót, hogy egyszerűen nem lehetett mit kezdeni a számok összehasonlításával.

Egyes könyvtárak dokumentációs és egyéb szolgáltatásaik, bibliográfiáik felhasználásának elemzésére tettek kísérletet, anélkül azonban, hogy sikerült vol-

na megnyugtató viszonyt kimutatniok a kiadványokra fordított erőfeszítések és effektív társadalmi hasznosításuk közt. Egy nagy apparátussal megírt statisztikai dolgozat pedig - szerzője szándékával szembeszállva - adatszerűen megmutatta, milyen félrevezető dolog merőben kvantitatív alapon értékelni és összehasonlítani könyvtárak működését. Mindez különböző irányból világítja meg ugyanazt a jelenséget: hogy ti, a gazdasági eredményre vagy éppen haszonra törekvés igen különböző, s általában véve elégtelen mértékben érvényesül könyvtárainkban.

Nem volna nehéz (legfeljebb hosszadalmas) a jelenség okainak számbavétele sem. De ugyan ki előtt lenne még homályban, hova vezet pl. az a finansziális gondolkodás, amely nem nézi, arányban van-e a nyilvántartásra, ellenőrzésre vagy az ellenőrzés ellenőrzésére fordított pénz és erőfeszítés azzal az értékkel amit ellenőriz s a kockázattal, ami az ellenőrzést indokolja? Vagy ki ne látná világosan, milyen merev eddigi költségvetési rendünk, az értelemszerű gazdálkodást guzsbakötő rovata. al?

Ez a rendszer s ez a szemlélet eredményezi pl. hogy tizezreket fizetünk ki a dekorációs vagy a takarító vállalatnak, mert nem tehetjük meg, hogy néhány száz forintot közvetlenül fizethessünk egy plakátrajzolóknak vagy a nagytakarítás pár napjára felvett takarítóasszonynak. Ezért folyósítunk tizezres nagyságrendű munkabéreket a különböző ellenőrzési pontokon, miközben jól tudjuk, hogy legfeljebb százszáz nagyságrendben csökkenthetjük a könyvelvesszések törvényszerűen jelentkező arányát. Régi panaszai ezek a drága spórolás, az ökonómiai látszatok ellen háborgó józan észnek és orvoslásuk is küszöbön van: az új gazdasági mechanizmus általános intézkedései nyilván a mi területünkön is megszüntetik a hasonló típusú visszússágokat. De éppen mert általános intézkedésekre számítunk, s ezek a népgazdasági szintű és gazdaságközpontu intézkedések csak érintik majd a kulturális intézményeket, de nem lesznek azok testére szabva, nem várhatjuk, hogy a könyvtári ökonómia specifikus problémáira is megoldást hozzanak. Sőt, legalább kezdetben, arra is számítanunk kell, hogy egyes gazdasági rendszabályok gépies alkalmazása gondot, vagy átmeneti nehézségeket okoz majd a könyvtári életben. Rajtunk áll, mennyit lehet könyvnyitni a nehézségeken, rövidíteni az átmeneten.

Ha megkérdéznék bennünket, hogyan látjuk a tárgyalt gazdasági kategóriák alkalmazhatóságát a könyvtári tevékenységre, először is a könyvtár lényegét és értelmét kitevő kettősségre kell rámutatnunk. Arra, hogy a könyvtár eszköze más tevékenységeknek (köztiük a gazdaságiaknak) s ebben a minőségében - bármilyen fontosnak tartjuk is mint feltételt - függő helyzetű és alárendelt jelentőségű. És arra, hogy a könyvtári polcokon tárolt és a könyvtár által hozzáfér-

hetővé tett információ tömegben az egész emberi munka, az ember egész megismerő és tükröző tevékenységének eredménye ölt testet, s e minőségében a könyvtár cél. Itt a végpontja az ember nembeli lényegét kitevő tevékenységi ciklusnak, amely a munkától a megismerésen át a közlésig terjed – s persze kezdőpontja újabb ciklusok végtelen láncainak.

Az első aspektus arra figyelmeztet, hogy a könyvtári, információs tevékenységnek gazdasági vonatkozásban is függő viszonyban kell lennie a szolgált, az érdemi tevékenységgel. Egyrészt úgy, hogy saját hasznosságához és az érdemi ágazat sulyához mértén kap támogatást, másrészt úgy is, hogy gazdasági ellátottsága az érdemi ágazathoz képest csak megfelelő arányu alárendelt dimenzióban mozoghat.

A második aspektusból viszont az kövttkezik, hogy ökonómiai szempontok nem szegényíthetik a könyvtárat. Hisz a takarékoságnak csak addig van értelme, míg az utakat és eszközöket érinti, s abszurdummá válik, mihelyst a pozitív célokat csorbitja, a munka eredményéből vesz el. Persze nem volna helyes ha ebből az ellentmondásból valamiféle kompromisszum szükségére következtetnénk. Nem összeegyeztetnünk kell az ellentmondásos oldalakat s a nekik megfelelő gazdasági elveket, hanem mindkettőnek érvényt szereznünk s gyakorlati következményeiket kielemezve törekednünk egyensúlyi viszonyuk megteremtésére.

A gazdaságosság egy magasabb szintje valósul így meg: a rendszer sajátlagos működéstörvényeiből folyó és hivatásának betöltéséhez vezető benső ökonómiája szemben a gépiesen alkalmazott, valójában nem gazdasági, hanem csak adminisztratív, takarékosági kényszerzubbonyokkal, amelyek – a funkció szempontjából – inkább csak negatív hatással járnak. A tevékenységnek ez az immanens ökonómiája, amely a könyvtárak működésében éppúgy me gvalósul, mint minden tudatos, sőt minden célszerű emberi cselekvésben a legegyszerűbbtől a legbonyolultabbig, persze nem kongruens a gazdaságosság népgazdasági vagy üzemgazdasági fogalmával, de mindkettővel analogikus és okozati viszonyban áll.

Teljesen jogosult tehát a követelés, hogy egy kutatási program pénzügyi fedezetének vagy munkaidőkeretének bizonyos ésszerű hányada fordittassék informatív célokra, vagy hogy egy üzem megfelelő szinten működtesse, de ugyanakkor öncélúan tul ne méretezze információs apparátusát. Semmiképpen sem jogosult dolog azonban egy önálló szakkönyvtár dotációjának az adott tevékenységi ágazat bármiféle mu-

tatójához, vagy egy egyetemi könyvtár költségvetésének az egyetem összesített költségvetéséhez való viszonyítása. A potenciális szükségletek kielégítésére való alkalmasság követelménye, továbbá a gyűjtemény történeti jellege s az ismeretek diakronikus átszarmaztatásában betöltendő funkciója értelmetlenné teszi ezt a viszonyítást.

Legfeljebb az irodalmi terméssel való viszonyításnak lehet értelme, ehhez azonban hiányoznak a megfelelő támpontok és módszerek. Ugyancsak helyes - és a könyvtárszervezés korszerű tendenciái közt foglal helyet az a törekvés, hogy minden ésszerű módon csökkentsük a könyvek feldolgozásának, forgalmazásának költségeit, vagy hogy csak olyan információt szolgáltatassunk, ami iránt megvan a kereslet, azt azonban olyan olcsón, ahogy a kor színvonalán álló módszerek és technikák lehetővé teszik.

A dolog értelmével s a történelmi síkon megvalósuló ökonómiai szempontokkal kerülnénk azonban ellentmondásba, ha pl. katalogizálás gazdaságosságának követelményét a kódexek vagy ősnymtatványok leírására is ki akarnánk terjeszteni, vagy egy helyismereti bibliográfiai vállalkozást az információs piacon jelentkező "fizetőképes kereslettől" tennénk függővé.

A vezetés problémái

A szűkebb értelemben vett vezetés, főleg a nagyobb könyvtári intézmények igazgatása körül csoportosuló elvi, személyi, jogi és egyéb problémák közül, amelyek az új gazdasági mechanizmus vonatkozásában önálló témaként és egészükben is megérdemelnék a figyelmet, itt csak a két legfontosabbat érinthetjük: a vezetési feladatokra való személyi alkalmasság, ezen belül is a képzettség, felkészültség, valamint a hatáskör és akcióképesség problémáját.

Az, hogy milyen felkészültségű személyt tekintünk könyvtárigazgatásra alkalmasnak (vagy hogy melyek a könyvtárigazgatás műveltség- és szaktudásbeli feltételei), a könyvtárosi hivatás általános fejlődésével s az azt meghatározó tudománytörténeti tényezőkkel függ össze. Mint ismeretes, főleg a 19. század, annak is a második fele óta vált általánossá a könyvtárosságot főhivatásként vállaló szakember típusa, míg korábban különböző rendű és rangú tudósok, literátorok kenyérkereset céljából vagy kedvtelésből, de mindenképpen csak járulékos foglalatosságként vállaltak könyvtári teendőket.

A főhivatású könyvtárosság ill. könyvtárigazgatóság új s ma már mindenütt tért hódított gyakorlatát a könyvtári feladatok differenciálódása és terjedelmük lenyűgöző mértékű növekedése alakította ki. A hivatásbeli önállósodás azonban a gyakorlati gondok, terhek miatt a feladatkör tartalmi elszegényedésével, tudomá-

nyos lényegének háttérbe szorításával járt együtt. Az utóbbi évtizedekben az az illúzió is erősítette ezt a tendenciát, hogy az üzemszervezés és gépesítés, párosulva a modern könyvtárosság szakmai vívmányaival, gátak közé tudja majd szorítani az irodalmi áradatot, s a kutatás engedelmessé eszközévé teszi.

E várakozás - annak ellenére, hogy a könyvtári teljesítmények imponáló mértékben fellendültek - nem valósult meg. Ellenkezőleg: éppen mert az irodalmi áradat most már szekundér, közvetített (könyvtáriilag, bibliográfiailag feltárt) formájában is túlnőtt a felhasználási oldal befogadóképességén az információs áradat hipertrófiás tüneteivel gyűlik meg a baja annak, aki a szakirodalmi tájékoztatás különböző formáit igénybe veszi. Egőszben világos, hogy a válság okai közt a leirt fejlődés - vagyis a könyvtári-információs tevékenység elszigetelődése a produktív tudományos munkától, szakmai lehetőségeinek túlbecsülése és egyfajta technikai szolgáltatássá való degradálódása - elsőrendű szerepet játszik. Ugyanígy a kibontakozásnak is egyik legelső feltétele, hogy az absztrakt "dokumentum" vagy a monstruózus "irodalom" helyett a tudományos megismerés értékes és hasznos tartalmi váljanak a könyvtári gyűjtés és közlés tárgyaivá s az informatív tevékenység szelektív kapcsolatot létesítsen a közlő és a befogadó tudat közt, ahelyett, hogy gátat vonna közéjük címek és referátumok tömegéből.

Ehhez pedig az kell, hogy perszónálunió létesüljön a kutató és a könyvtáros, a tudomány és az információ közt, természetesen megtartva a már kivivott munkamegosztás előnyeit s nem áldozva fel a könyvtárügy intézményes önállóságát és szakmai vívmányait. A személyzet-politika nyelvére fordítva a követelést, arra van szükség, hogy az a tudományos munkás, aki könyvtári részleget, könyvtárat vagy könyvtári hálózatot igazgat, kettős felkészültséggel: az adott könyvtár profiljának megfelelő szaktudományos képzettséggel és könyvtárosi szakműveltséggel rendelkezék. A kettő természetesen nem egymástól elkülönülten képzelendő el. (Ez esetben célravezetőbb lenne a tudományos és könyvtári vezetést személyileg is különválasztani.) Épp ellenkezőleg: a két sikon megszerzett és továbbfejlesztett erudíció szintézisére való képesség az, ami alkalmassá tesz a könyvtárigazgatásnak az élő kutatás és a tudománytörténet perspektívájában egyaránt kulcsfontosságú hivatására.

Tudománytörténeti távlatokban gondolkozó, a szaktudomány elméleti, különösen metodikai és kommunikációs problematikájában otthonos specialista, illetőleg a könyvtárosságot az adott szaktudomány alapjáról művelő, a kommunikatív tevékenységet mint a kutatás szerves folytatását végző könyvtárosság eszménye lebeg a szemünk előtt. Az eszmény fogalmát pedig itt teljes és radikális értelmében használjuk. Vagy ha tetszik, csatlakozhatunk a Weinberg jelentés kevésbé

patetikus frazeológiájához, amely szerint a tudományos információ munkásainak megválasztásánál ugyanazt a mértéket kell alkalmazni, amit az egyetemi katedrák betöltésénél, vagy tudományos fokozatok, kitüntetések elbírálásánál. És hogy e követelés nem utópisztikus, annak igazolásául elég rámutatnunk arra, hogy könyvtárak vezető posztjain és könyvtárosi íróasztalok mellett, ha nem is a szükséges arányban, de találunk szellemi munkásokat, akik ténylegesen megfelelnek neki. És hogy ismerünk ilyen könyvtárosi személyiségeket, azért biztató, mert egyáltalán nem mondhatjuk, hogy ezek a felkészültségbeli követelmények közkeletűek volnának, vagy éppen jogérvényrel bírnának. Ellenkezőleg: míg a könyvtárosok képesítését szabályozó rendelet a munkaerők alacsonyabb kategóriáiban rendkívül igényes (pl. csaknem főiskolai szintű képzettséget kíván meg a katalógustechnikai vagy más rutinmunkát végző középfokú dolgozóktól), igénytelen az igazgató személyét illetően. Erre a munkakörre sem tudományos felkészültséget, sem információs képzettséget, sem könyvtári, sem egyéb gyakorlatot nem ír elő. Ez persze jelentéktelen hiba lenne (legfeljebb a követelményrendszer morális mérlegelése esetén volna felvethető), ha a személyzeti politika gyakorlata mindenütt és mindenben megnyugtató lenne ezen a szinten. Hogy hol és mennyiben az, mennyiben nem, arra mint köztudott jelenségre, itt nem kell kitérnünk.

Ahogy a gazdasági mechanizmus irányelvei - igen helyesen - a vezető garnitúra alkalmassá tételében (mint mondani szokták, a "vezetés színvonalának emelésében") jelölik meg a reformok realizálásának, a gazdasági felemelkedésnek egyik fő feltételét, ugyanugy tehát a könyvtári mechanizmus reformja is fontos teendőket hoz felszínre ebben a vonatkozásban. Nem gyors és radikális intézkedésekre gondolunk. (Kivéve az új kinevezéseket, amelyek előkészítésében és eldöntésében az eddiginél magasabb mérce, szigorubb objektivitás alkalmazását lehetségesnek és szükségesnek tartjuk.) Az ún. minőségi cserék sürgetése már csak annak csekély valószínűsége miatt sem ésszerű, hogy az előbb jellemzett felkészültségű tudományos erők mindig azon a szakterületen s annál az intézménytípusnál álljanak rendelkezésre, ahol a minőségi csere éppen esedékes. Az utánpótlásról való céltudatos gondoskodás hosszabb, de (a meglévő garnitúra spontán mobilitására is számítva) nem irreálisan hosszú utját kell tehát megjárunk.

A vezetésre való felkészültség, alkalmasság vagy alkalmatlanság gyakorlati megnyilvánulásaira, egyáltalán az igazgató szerepére az információs intézmény életében, itt nem térhetünk ki. Csupán a probléma helyes mérlegelése érdekében jegyzünk meg annyit, hogy az igazgató alkalmassága és a könyvtári munka eredményessége közt nem szabad áttétel nélküli, automatikus viszonyt feltételeznünk. Ismerünk hozzá nem értő igazgatót, akinek keze alatt a munkatársak becsületes,

szinvonallas teljesítményeket mutatnak fel, és olyan könyvtárat, ahol kimagasló vezető egyéniség okos törekvései nagyrészt elvéreznek a kollektiva mozdíthatatlan elemeinek falán. A sokféle tényező közt, amely e jelenségben szerepet játszik, a felettes szervek irányító tevékenységét és a kollektiva aktivitását, magatartását kell kiemelniünk.

Az első tényező a vezető akaratától, közreműködésétől függetlenül is érvényesül. Nem aranyira azért, mert a felülről kapott utasítások és instrukciók végrehajtására az állami fegyelem mindenkit kötelez, hisz a végrehajtás foka (legalább elvben) a szabotázstól a helytelen és helyes értelmezés különböző árnyalatain át a tutteljesítésig széles skálán mozoghat. Sokkal inkább azért, mert a személyzet, költségvetés és minden egyéb működési feltétel, a mindenható gazdasági emelők rendszere a fenntartó, a felettes szerv kezében van. Nem mindenütt rendelkezik ilyen emelők fölött a könyvtári állomány, az irodalmi információ felhasználója. Üzemek, intézetek esetében, ahol az érdemi és az informatív tevékenység irányítása egy kézben van, s a könyvtár az anyaintézmény szervezetében mintegy feloldódik, igen. Önálló könyvtári intézmények olvasói nem rendelkeznek ilyen emelőkkel, az egyetemi könyvtárak használói részben és áttételesen. Az új gazdasági mechanizmus vonatkozásában önálló megvizsgálásra és bővebb kifejtésre érdemes, izgalmas probléma: hogyan lehetne a felhasználót abba a helyzetbe juttatni, hogy közvetlen gazdasági emelők útján szerezhessen érvényt szükségleteinek a könyvtárakban és az informatív szolgáltatások sikján. (Könyvtári oldalon ez persze nemcsak mint az irányítás, hanem közvetlenül mint a fenntartás tényezője jelentkezik.)

A második tényező - a dolgozói kollektiva - szerepe némileg emlékeztet arra a jelenségre, amellyel a pedagógus találkozik a különböző összetételű és szellemű osztályok tanítása során. Itt azonban nemcsak a szellemi színvonal és a szociológiai tényezők hatásával kell számolnunk, hanem intézményes, jogi és gazdasági tényezőkkel is. A munkamegosztás, a szervezeti egységek vezetésének relativ önállósága önmagában is áttételessé teszi a vezetés hatékonyságát. Ennél azonban sokkal jelentősebbnek tartjuk azt a jogilag is előírt, de természetesen sohasem a jogszabály szigora vagy éppen betűje szerint megvalósuló kölcsönviszonyt, amely a vezetést egyrészt a bérpolitika, másrészt a hierarchikus függőség szálai révén, kiváltképpen pedig a vezetésben megvalósuló demokratizmus által a dolgozók összességével, középvezetőkkel és beosztottakkal összefűzi.

Amikor a vezetés színvonalának helyenként előforduló fogyatékoságaira gondolunk, mind a felettes szervek irányító tevékenységének, mind a vezetői

illetékesség hierarchikus és demokratikus megosztottságának pozitív oldala jut hangsúlyhoz. Amikor azonban a centralizáció-decentralizáció, a központi irányítás - önálló kezdeményezés korábban már tárgyalt új tendenciáiból az igazgatás változó, növekvő feladataira következtetünk, egyáltalán ha a tudományos színvonalu igazgatás értelmét, megvalósulásának feltételeit keressük és felvetjük a vezető cselekvési szabadságának, az egyszemélyi elv érvényesülésének kérdését, mindkét tényező negatív vonatkozásait is tekintetbe kell vennünk.

A könyvtárigazgatói feladat- és hatáskörnek a felettes szervek irányító tevékenységéhez való viszonyával elvi és lényegi vonatkozásban már foglalkoztunk a centralizáció-decentralizáció kapcsán. Itt most e viszony gyakorlati megvalósulásáról és a gyakorlat hibáiról lehetne még szólnunk, de ez elvi jelentőséggel nem bíró részletek számbavételéhez vezetne. Inkább csak gyakorisága, mint jellemző volta miatt említünk egyet az ide tartozó jelenségek közül: a harmónikus együttműködés hiányát felügyelet és könyvtárigazgatás közt személyzeti síkon.

Egyaránt előfordul az igazgató igényes személyzeti politikájának megzavarása meg nem felelő munkaerők felülről jövő "ajánlásával" vagy beosztásával, és a hibás személyzeti politika ellen nem őrzése, megtűrése. Elképzelésünk szerint az új gazdasági mechanizmus viszonyai közt, amikor az igazgatón számon kérik az intézmény tényleges produkcióját, e jelenségnek - spontánul vagy tudatosan - ki kell küszöbölődnie. Ugyancsak ki kell küszöbölődniök azoknak a jelenségeknek, amelyek a vezetés hatékonyságát, az igazgató cselekvési szabadságát belülről korlátozzák - akár a demokratizmus, akár a hatásköri illetékesség nevében történjék is a korlátozás. A problémák, ahol egyáltalán felmerülnek (hisz a gyakorlat e vonatkozásban is intézményenként jelentős helyi eltéréseket mutat), nem annyira jogi, hanem (a helyi erőviszonyokat és egyéb szociológiai adottságokat nem számítva) elvi természetűek. A jogszabályok egyértelműen az igazgatóra ruházzák a döntés jogát s a döntésekért való felelősséget, nem utalnak azonban (nem is utalhatnak) a specifikus könyvtárigazgatói tevékenység jellegére, minémiségére. Sem azt meg nem mondhatják, meddig terjed a beosztottaknak mint specialistáknak szakmai illetékessége.

A mi felfogásunk szerint a könyvtárigazgató tudományos munkás, tevékenysége tudományos tevékenység - igazgatási eszközök igénybevételével. Nos, a középvezetők és beosztott munkatársak, a kollektiva irányából történő határátlépések, többnyire ez alaptényező fel nem ismerésére vezethetők vissza. Ha nem is ellenőrizhetők a könyvtárigazgatási koncepciók vagy napi intézkedések olyan egzakt módon, mint egy-egy kutatási program célravezető volta vagy egy tudományos eredmény helyessége, a nézetkülönbségek itt

is csak magas szakmai szinten ütközhetnek össze és nem a szó-többség vagy a hatásköri illetékesség, hanem az objektív igazság a döntő. Nem a hatáskörök, a demokratizmus szűkítésére vagy bővítésére van tehát szükség, hanem olyan szintű megvalósítására, amint az jól működő egyetemi tanszékeken vagy tudományos intézetekben tapasztalható.

Személyzet, Bér- és jutalmazási politika

Amit a könyvtárigazgatás felkészültségbeli követelményeiről mondtunk - mutatatis mutandis - az operatív könyvtárosi feladatkörökre is áll. E sikon azonban a munkamegosztás lehetővé teszi azt, aminek lehetőségét az igazgatói poszton kétségbe vontuk: a szaktudományos és a könyvtárosi ismeretek alkalmazását kívánó tevékenységek legalábbis bizonyos foku személyi különválasztását. A gyűjtés, tartalmi feltárás és tartalmi információ érdeni teendőinek (egyetemi könyvtári szóhasználattal összefoglalva: a szakreferensi munkaköröknek) ellátása nagyobb részben a megfelelő szaktudományban való jártasságot tételezi fel és csak járulékosan a szűkebb értelemben vett könyvtárosi ismereteket. Az un. általános könyvtárosi munkakörökben pedig természetesen megfordul az arány. A könyvtári munkamegosztásnak ez a szélében hangoztatott sémája minálunk a gyakorlatban még alig érvényesül s ez nagyban csökkenti a munkaerő felhasználásának gazdaságosságát. Többnyire merőben esetleges dolog, hogy valamely un. tudományos munkakört milyen szakos, milyen felkészültséggel vagy jártassággal rendelkező munkaerő tölt be.

Még kevésbé gazdaságos a munkaerőfelhasználás a képzettség fokát tekintve, vagyis ha a létszám tényleges megoszlását az elvégzendő különböző szintű feladatok arányával próbáljuk összevetni. Minthogy a manuális és az adminisztratív teendőket is jelentős részben egyetemi végzettségű, sőt valóban tudományos szintű munkaerők látják el, drágán dolgozunk s ugyanakkor nem tudjuk megfizetni a kvalifikált munkát. (Csak az ujabban létesült könyvtárak gyakorlata tér el ettől kisebb-nagyobb mértékben, néhol - különösen az egy főt foglalkoztató kisebb helyeken - az ellenkező véglet, az abszolút személyzetpolitikai igénytelenség hibájába esve.)

A személyzeti kategóriák gazdaságtalan megoszlása részint közismert történeti, szemléleti okokra vezethető vissza, részint azonban azzal is összefügg, hogy a létszám- és bér-gazdálkodás merev előírásokhoz kötötten, centralizáltan folyik. E körülmény az önálló működés, a feladatokhoz való mozgékony igazodás elsőrendű feltételét, a munkamegosztás célszerű alakítását korlátozza.

Bér- és jutalmazási rendszerünk nem kedvez az alkotószellem, a kezdeményező-készség kibontakozásának sem, bár a bérskála alsó-

felső határos szerkezete, s az, hogy van pénzkeretünk jutalmazásra, elvben mindezt az ösztönzést, mind a teljesítmények honorálását lehetővé teszi. A gyakorlat azonban csak annyiban különbözik a széniumos illetményrendszer alkalmazásától, hogy - az érdem árnyalatnyi méltánylása mellett - teret ad a személyzeti ügyekben illetékesek szubjektivitásának és egyéb esetlegességek érvényesülésének. Ugyanígy árnyalatnyi mértékben fejezik csupán ki az apró, legtöbb helyen burkolt bérkiegészítésnek tekintett jutalomösszegek is a munkateljesítményeket s ugyanígyan kevésbé segítik elő a munkaközpontu értékelés általánossá válását.

A gazdaságos és produktív munka már többször és különböző oldalról megvilágított személyi feltételeit olyan bér- és jutalmazási rendszer segítségével lehetne megteremteni, amely

- a/ az információ tudományos munkásai számára a más területeken működő tudományos munkásokénak megfelelő életszinvonalat biztosítana,
- b/ a tanári bérrendszerhez hasonlóan, a könyvtárosok átlaga számára lehetővé tenné az automatikus előrejutást a fizetési skálán, és
- c/ a kimagasló felkészültséget, az átlagon felüli teljesítményt, a tevékenység továbbfejlesztését szolgáló kezdeményezést - mindezek objektív kritériumok szerinti elbírálása alapján - érdemleges mértékű bércategória- és premizálásbeli kiemeléssel honorálná.

Legnehezebb a az utóbbi követelmény teljesítése: részint, mert még ezután kellene meghatározni a személyzeti értékelés sajátosan könyvtárosi szempontjait, részint pedig, mert önmagában a legtökéletesebb bérrendszer sem hozhat e téren fordulatot. A konzervativizmus és egyéb negatív szemléleti tényezők visszaszorítása elsőrendű alapfeltétele a munkaközpontu személyzeti értékelésnek

Nem új dolog, hogy a feladatok gyors növekedése könyvtári vonalon is a személyzeti keretek bővítését tette szükségessé, de az inadekvát bérezés és a sokszor, sok helyen igénytelen személyzeti politika következtében a létszámok állandó emelését nem kísérte a relatív produktivitás arányos emelkedése. Az új gazdasági mechanizmussal ezen a területen is szükségképpen véget ér a fejlesztés extenzív szakasza. Nem számíthatunk arra, hogy az eddighez hasonló mértékben emelkedjék a munkaerőlétszám. A meglévő munkaerő jobb hasznosítására kell tehát törekedni. Ez azonban nemcsak a jobb szervezésen, vagy a könyvtári technika fejlesztésén múlik, hanem ezeknél is inkább a személyzet alkalmasságán.